

Műhely

Kálmán C. György

Az újrafelfedezés lehetőségei – rendszerek és irodalomelmélet¹

1. Szubjektív bevezető a szubjektivitásról

Ifjúkorom egyik meghatározó szellemi élménye volt Gilbert Ryle *A szellem fogalma* című könyve². A témára és az érvelésre jószerivel alig emlékszem, számomra akkor nem is ez volt a lényeg. Ami máig emlékezetes, az az, hogy a szerző hihetetlen elszántsággal, szenvedéllyel, olykor dühvel rontott neki egy rég elhott filozófusnak, bizonyos Descartes-nak. Olyan személyes indulat volt kiolvasható a fejtegetésekből, mintha csak várható lett volna, hogy Descartes valamely rangos filozófiai lap következő számában a vita-rovatban válaszolni fog, és beindul a fulmináns szócsata.

Azért ragadott meg ez a hozzáállás, mert érezhető volt benne valami heves személyes érintettség; és mert ellentmondott mindannak, amit addig a filozofálásról (s főleg a „tudományról”) gondoltam. Ryle – és az analitikus filozófia, a nyelvfilozófia, s ennek mindenféle leágazása – éppen azért érdekelt különösen akkoriban, mert úgy gondoltam, ez a fajta gondolkodás távol kerül mindenféle szubjektivizmustól, személyes érzelmeiktől, vélekedésektől és homálytól; itt csakis a hűvös ész uralkodik, az igazság és a higgadt érvelés. Ehhez képest igencsak furcsának – bár (ugyancsak furcsa módon) rokonszenvesnek – tetszett Ryle vehemens hozzáállása. Ez azt sugallta, hogy a tudomány (vagy legalábbis: a filozófia, vagy legalábbis: a Ryle által művelt filozófia) talán mégsem az eszmék steril birodalma, hanem érdekek és érdeklődések, elkötelezettségek és távolságok, vonzalmak és viszolygások világa.

¹ Ez a szöveg – és lapszámunkban a következő kettő – eredetileg *A modern irodalomelmélet történetének fordulópontjai I.* című irodalomelméleti konferencián hangzott el az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében, 2013. május 21-én.

² Gilbert RYLE: *A szellem fogalma*. Fordította ALTRICHTER FERENC. Gondolat, Budapest, 1974.

2. *A tudomány és múltja*

Előzetesen és igen nagy ugrásokkal ebből a következő megállapításra lehetne jutni. Legalábbis bizonyos diszciplínákban – és úgy látszik, a filozófia ilyen, de bizonyára ilyen az irodalomtudomány is – nincs feltétlenül nagy időbeli távolság a mai problémák és a régiek között; vagyis régi kérdések kiválthatnak a jelenkort nagyon is érintő reakciókat. Éppen ezért talán más ezeknek a tudományzakoknak a története – vagy saját történetükhöz fűződő viszonyuk.

Két ellenpróbát ajánlok. Az első nagyon egyszerű lesz: helyezzük mindezt egy másik tudományterületre, az „igazi”, a „kemény” tudományok történetébe. Vajon elképzelhető-e, hogy egy olyan nagy tekintélyű, a tudomány történetében meghatározó jelentőségű tudóst, mint amilyen a filozófiában Descartes, más tudományzakban száz évvel később bárki is így megtámadjon? Komolyan vehető volna-e Newton vagy Linné bármelyik huszadik századi kritikusa, aki ráadásul erős szavakkal és személyes indulattal fordulna a tudománytörténet e fontos alakjai ellen? Nyilván nem. És innen nem túl nagy lépés annak a – Dilthey óta legalább – közismert tételnek³ a megismétlése, hogy a természettudományok és a szellemtudományok bizony jócskán eltérnek egymástól. Ez csak egyetlen – és nyilvánvalóan nem is a legfontosabb – eleme ennek a szembeállításnak: hogy tudniillik a történetiséget, saját történetüket tekintve is másképpen működnek a humán és a természettudományok. (Erről néhány szót még majd szölok.)

A másik ellenpróba az volna, hogy tételezzük fel ennek a fordítottját: egy nagyon aktuális, a jelen pillanatban érdekes, izgalmas, „forró” témát lehet-e hűvös distanciával, a történeti távlat igényével, elfogulatlanul tárgyalni? Bizony lehet – sőt olykor éppen ez az ambíciónk. Mi tagadás, a szubjektitásnak, az egyéni érzelmeknek és elkötelezettségnek ez a kiiktatása olykor vérlázító tud lenni. Gondoljunk csak azokra az esetekre, amikor heves kritikai diskurzus folyik – az irodalomtudományban például egy új mű értelmezéséről –, és az egyik oldalon nem elsősorban az érvek és ellenérvek számbavétele, hanem az érvelés megítélése, kontextusba helyezése, történeti beágyazása folyik. Ahelyett, hogy a vitázó a résztvevő pozíciójába helyezkedne, úgy tesz, mintha megfigyelő volna; nem cselekvő, hanem történész vagy elemző. Nem reagál az érvekre, hanem történetileg, szociológiailag, logikailag elemzi őket.

Ez a magatartás persze maga is harcmodor – a pozíció megváltoztatása (bár csak átmenetileg és látszólagosan) a támadhatatlanság illúzióját biztosítja; ahogyan az ellenkező lépés – amikor a leíró, távolságtartó, „objektív” megszólalás helyett az indulatos, szenvedélyes, odaadó vitát választja a vita résztvevője – ugyan csak harcmodornak tekinthető. Márpedig ha ez így van – akkor nem lehet-e vajon ezeket a változatokat pusztán retorikai fogásoknak tekinteni, olyan verbális húzásnak, amellyel a figyelmet akarja felhívni valaki saját érveire, amellyel az olvasó megnyerésére játszik? Vagyis – komolyan kell-e vennünk mindezt, a vitázó vagy

³ Vö. Wilhelm DILTHEY: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Gondolat, Budapest, 1974.

elemző, résztvevő vagy megfigyelő pozíciók közötti váltást, van-e ennek bármilyen, a retorikán túlmenő jelentősége?

Itt visszakanyarodnék az első ellenpróbához – arra igyekeztem felhívni a figyelmet, hogy a természettudományok és a társadalomtudományok abban a tekintetben is másként működnek, hogy a történetükhöz fűződő viszony nagyon erősen eltér egymástól. Ha ez igaz, akkor maga a pozícióválasztás is ennek a sajátosságának a része. Magyarán: nehéz elképzelni, hogy egy természettudományos diskurzusban (vagy éppen vitában) valamelyik résztvevő úgy döntsön, hogy tudománytörténeti nézőpontot vesz föl – vagy hogy a tudomány historikusa egyszerre csak vitába bocsátkozzon elbeszélése tárgyával.

A tudománytörténet – ahogyan ezt a természettudományokból ismerjük, és különösen a paradigmaváltások Kuhn-féle történeti modellje alapján⁴ – lezárt, befejezett korszakok egymásra következése lenne. Az egyik korszak vagy irányzat úgy váltja fel az előzőt, hogy az történeti érdekűvé válik; kérdései nem *vitakérdések* többé, nem érdekünk, hogy valamelyik – akkoriban fontos – álláspont mellett vagy ellen érveket hozzunk fel. Ebben az értelemben megszűnik *érdekesnek* lenni – csak is annyiból az, amennyiben a tudomány története jelent valamelyes érdekességet. A humán tudományokban ez másként van – azt is mondhatnám, hogy bármihez nyúlhatunk a múlt szövegeiből, mindegyikkel kialakíthatunk eleven, vitázó, értelmező viszonyt, Platóntól máig. A helyzet nyilván nem egészen így áll – az is lehet izgalmas kérdés, hogy miért éppen ezt vagy azt a korszakot, gondolkodót, eszmerendszert stb. gondoljuk megszólíthatónak (vagy miért gondoljuk úgy, hogy az megszólít bennünket).

Ezt persze itt és most nem tudom áttekinteni, és alapos kutatásokra volna szükség, hogy megnézzük, mihez és miért (és ki) nyúl vissza. Gondoljuk csak meg – érdekkel ma valakit a pozitívizmus? És ha igen – kit és miért? Volt idő, úgy tizenöt-húsz évvel ezelőtt, amikor az oktatásban nagyon fontosnak látszott, hogy az egyetemistákkal nagyon alaposan megismertessük a pozitívista módszereket, elveket, az egyes pozitívista tudósokat, hogy azután kellő kritikával igyekezzünk diszkvalifikálni (és bizonyos tekintetben akár elismerni és értékelni) ezeket. Ugyanakkor nem volt ilyen újraértékelési és újraértékelési törekvés például az Új Kritikával vagy az impreszionista kritikával kapcsolatban – ha más nem, ezek szakirodalma is mutatja ezt a különbséget. A strukturalizmus ugyancsak olyan „tudománytörténeti” fejezet, amely nagyon hosszan – bár feltehetőleg más és más okokból – nagyon sokáig napirenden volt és maradt; újra meg újra előkerül, és maga a történet is folytonosan átíródik.

Amiből – ismétlem – az következik, hogy a mi tudományszakunkban a „tudománytörténet” művelése voltaképpen egyáltalán nem (vagy csak ritkán, kivételesen) történeti stúdium – vagyis nem lezárt korszakok feltárását, hanem korábbi kérdések újra-feltételét jelenti. Mint ahogyan Ryle esete mutatja: nem arról van szó, hogy ami elmúlt, az végérvényesen le is zárult, és érdeklődésünk csak történeti, hanem érintettek lehetünk benne, és arról szeretnénk meggyőzni az olvasókat

⁴ Vö. Thomas S. KUHN: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Fordította BÍRÓ Dániel. Osiris, Budapest, 2002.

(amely terminusra majd még röviden kitérek), hogy közünk van ezekhez a régi dolgokhoz. Hogy egy kicsit távolabbi területről hozzak másik példát: a pszichoanalízisnek van története – óriási mennyiségben születnek olyan szövegek, amelyek Freudnak és követőinek életéről, eseteiről, műveikről, gyakorlatukról szólnak. Ugyanakkor máig vannak olyan szövegek, amelyek – több mint száz év elmúltával – hevesen vitatják a pszichoanalízis egészét vagy részleteit, új és új értelmezésekkel állnak elő, vagy új válaszokat (és új kérdéseket) keresnek. Ilyen kettősség a kémia vagy a biológia történetében aligha fordulhatna elő. Sőt erős lehet a gyanúnk, hogy a tudomány története (ez esetben tehát a pszichoanalízis-történet) sem afféle ártatlan számadás, objektív leírás rég megtörtént eseményekről vagy régi nézetekről – ha nem is minden esetben, de sokszor gondolhatunk arra, hogy mindez valamilyen mának szóló tanulság megmutatásának szándékával született – vagy legalábbis annak tudtában, hogy a távolságtartó, „objektív” beszámoló akként is lesz értelmezhető, hogy bennünket valamiért *érdekel*.

Zárójel: ez a „bennünket” (vagy fentebb: „olvasókat”) terminus természetesen szociológiaiag erősen korlátozandó – a tudománytörténetek nem bárkihez vagy mindenkihez szólnak, hanem leginkább a szakma művelőjéhez, a profikhoz, amely körbe a tudósokon kívül a tanárok, a diákok és az érdeklődők is beletartoznak. De hogy ez a kör tágulhat, és hogy az ismeretek (vagy a szemlélet, értelmező keret, amellyel az ismereteket továbbadjuk) eljutnak másokhoz is, mindig is reménysége a szaktudósoknak. Mindenesetre világos, hogy amikor az elkötelezett vagy distanciát tartó hangról, szenvedélyes vitáról vagy higgadt számadásról beszélek, nagyon szűk értelmezői körre gondolok.

3. Fordulópont mint konstrukció

A mostani konferencia azt tűzte ki maga elé célul, hogy az irodalomelmélet történetének néhány fordulópontjáról beszélgetünk. Mit is teszünk voltaképpen? Legyünk vele tisztában: egy fordulópont, egy fontos esemény (szerző, mű, eszmerendszer stb.) kijelölése a mi tudományterületünkön aligha mindörökké érvényes, elfogulatlan, objektív aktus. Amikor valamely periódust (szerzőt, művet stb.) fordulópontnak nevezünk, akkor ezzel a tevékenységünkkel nemcsak a tudomány történetét írjuk (vagy írjuk *át*), hanem a mai – élő – tudományhoz is hozzászólunk. Részben áttételesen – mert valamilyen tudományoszményt, valamilyen történelemszemléletet, a fogalmi tisztaság vagy elmosódottság valamilyen képzetét stb. tartjuk szem előtt; részint közvetlenül, mert valamilyen tanulságra, megfontolandó szempontra, érvényes érvelésre akarjuk felhívni a figyelmet. Ha például azt állítjuk, hogy az irodalomtudomány történetében a pozitivizmus fordulópont volt, ezzel egyfajta tudományosság-eszményt mindenképpen sugallunk, és újra felvetjük a tények kérdését – hogy ez mennyiben jogos, mennyiben alapos és – ráadásul – történetileg mennyiben korrekt (Kulcsár Szabó Ernőnek vagy húsz évvel ezelőtt voltak kételyei ezzel kapcsolatban⁵), az most nem érdekes.

⁵ KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *A fordulat jellege. Pozitivizmus és szellemtörténet*. *Literatura* 16. (1990) 77–98.

Kicsit másképp: a „fordulat” kifejezés valami olyasmire utal, hogy egy bizonyos „esemény” után valami másképpen van, mint azelőtt volt. Efféle „eseményeket” nehéz nyakon csípni az irodalomról történő gondolkodás történetében (és egyáltalán: nem kis nehézségeket okoz másutt is), de azért mégis bátran használjuk a szót. És ha megtesszük, (legalább) két kérdéssel szembesülünk – hogyan igazoljuk ezt a változást (az előtte/utána fordulóját, erős különbségét), és miért éppen ezt a bizonyos eseményt nevezzük ki fordulatnak (miről tanúskodik ez a választás, mit árul el a mi saját preferenciáinkról, érdeklődésükről, szemléletünkről).

4. A rendszerelvűség mint fordulat

Az én választásom a rendszerelvű irodalomtudományra esett, és akkor most a kígyó rögtön kétfelől fog egyre mélyebben saját farkába harapni. Egyfelől úgy, hogy számot kell adnom arról: ha ezt az irányzatot (ha ez egyáltalán irányzatnak tekinthető) olyan fontosnak tartom, akkor nyilván a mának szóló érdekességet látok benne; olyan válaszokat, amelyek a ma kérdéseinek felelnek meg (vagy olyan kérdéseket, amelyekre ma kínálkozik válasz) – mindenesetre tehát: a dialógus lehetőségét fedezem föl. Másfelől meg úgy (mármint: úgy harap a saját farkába a kígyó), hogy mindaz, amiről eddig beszéltem, az maga is éppen a rendszerelvű szemlélet jegyében fogant, nem is igen íródhatott volna le anélkül, hogy szem előtt ne tartottam volna a rendszerelvű irodalomtudomány megfontolásait.

Először lássuk a második harapást. Vagyis: mennyiben, miért viseli magán a rendszerelvű irodalomtudomány nyomait mindaz, amit elmondtam?

Egyszerűen úgy fogalmazhatnánk, hogy az irodalomtudományt nem feltétlenül az érdekli a legjobban, hogy mit és hogyan kell, lehet, érdemes, szükséges értelmezni. Pontosabban: sok és igen népszerű, erős, hatásos irányzata van az irodalomtudománynak, amely iskolák éppen ezeket a kérdéseket helyezik az előtérbe: mi a szöveg? Mitől irodalmi egy szöveg? Hogyan ismeri ezt föl az olvasó? Mit tesz az olvasó az irodalmi szöveggel – és mit tesz helyesen? Ezekben az esetekben a vizsgálat tárgya elsősorban az irodalmi mű (annak szerkezete, például), valamint a befogadó és esetleg az alkotó. A vizsgálódás szándékosan – és jó okkal – szűkül le a szövegre és a szöveg értelmezésére: ki akar rekeszteni mindent, ami nem irodalmi, ami nem tartozik a szigorúan vett irodalmi területhez. A strukturalizmus alapvetően a szöveg struktúráját és az értelmezés módozatait vizsgálja, s nem kíván ezen kívülre lépni.

De azok az irányzatok, amelyeket összefoglalóan rendszerelvűeknek nevezek, kétségbe vonják ennek a vizsgálatnak az egyedül üdvözítő mivoltát. Nem arról van szó, hogy a rendszerelvűség „meghaladná” a strukturalizmust – vagyis: nem szeretnék valamiféle fejlődést sugallni; más perspektívát kínál, és olykor éppen réginek, elavultnak, az irodalom lényegétől idegennek tekintett szempontokat kínál újragondolásra.

Csak említenék két igen régi példát – egyik szerző sem nevezné magát a rendszerelvűség hívének, de ez az a gondolkodás, amely elvezet a strukturalizmustól ah-

hoz a sokféle irányzathoz, amelyet e címke alá sorolnék. Jonathan Culler több mint harminc évvel ezelőtt áttekintette, mi minden mást, mennyi egyéb érdekes dologt lehetne csinálni, mint szövegeket elemezni – ahogyan az Új Kritika ezt szinte kizárólagossá és kötelezővé tette.⁶ Az írás, amelyre utalok – „Túl az értelmezésen” – egy könyv bevezetője, így csak felvillant párat az akkor éppen érdekesnek tetsző és a műértelmezést meghaladó utak közül: az irodalom társadalmi meghatározottságától kezdve (ezt a marxista Jameson képviselné) a szövegekbe beleolvasható vagy bennük rejlő dekonstruktív potenciálon át (Derrida, de Man, Hillis Miller) egészen addig, hogy a szövegek mégiscsak sokan vannak, egymás mellett és egymással kölcsönhatásban, történetük és kapcsolataik vannak, maguk is intertextusok, és műfajokba csoportosulnak. Vagyis – ez persze továbbgondolása és értelmezése Culler szövegének – ki lehet lépni a szöveg/olvasó szűkös köréből, rendszerek felé. A másik szerző Siegfried J. Schmidt, aki – ő maga és az Empirikus Irodalomtudomány elnevezésű iskola tagjai – egyfelől matematikai rigorózással méri föl azt az egész rendszert, amelyben az irodalom működik (és ahol az irodalomrendszer csak egy alárendelt, meghatározható szabályoknak alávetett részrendszere az egész társadalomrendszernek – hogy tovább ne is bonyolítsam) – másfelől viszont – némileg meglepő módon – éppen a rendszertelenséget, a káoszt, a szabadságot és szabálytalanságot ünnepli akkor, amikor az interpretációra, a strukturalista iskolák központi szentjére terelődik a szó. Vagyis: a rendszerelvűség teret enged a rendszertelenségnek is, az „irodalmi erotikának”, ahogyan ő nevezi – mert maga az interpretáció sem nem szabályozható, sem nem írható le merev szabályok szerint.⁷

Nem akarom – nem is tudnám – e két kiindulópont után végigsorolni, hogy milyen utak, irányzatok, iskolák és törekvések azok, amelyeket a rendszerelvű irodalomtudomány címszó alá lehet rendezni. Azt jelzem csak, hogy egymástól is rendkívül különböző, mégis bizonyos alapelvekben és törekvésekben hasonló iskolák létrejöttét látjuk a késői 1960-as évektől. El lehet mondani ezt a történetet úgy, hogy a strukturalizmus bomlásáról van szó; ez talán segít a folyamatok áttekintésében, de azért a helyzet bonyolultabb.

Először is: voltak olyan irányzatok, amelyeket a strukturalizmus történetmondói örömmel sorolnak be a strukturalizmus alá, mégis a rendszerelvű iskolák integráns részeivé válhatnak. Ez újabb példája annak, hogy a tudománytörténet-írás egyáltalán nem objektív és ártatlan tevékenység, hanem a lehetséges vitakérdések besorolásával (félretolásával vagy inkorporálásával) egyenértékű: amikor Todorov felfedezi az orosz formalizmust a francia strukturalizmus számára,⁸ és mintegy kontinuitást tételez a kettő között, akkor *értelmezi* azokat a teoretikusokat, akiket azonban másként is lehet értelmezni. Rosszabb indulattal – és valóban helytelenül! – ezt csonkí-

⁶ Jonathan CULLER: „Beyond Interpretation.” In Jonathan CULLER: *The Pursuit of Signs: Semiotics, Literature, Deconstruction*. Routledge and Kegan Paul, London, 1981. 3–17.

⁷ Kiváló áttekintés az iskoláról az ODORICS Ferenc szerkesztette *Helikon*-szám (*Az empirikus irodalomtudomány elmélete*. 35. [1989] 1. sz.); illetve Siegfried J. SCHMIDT: *Értelmezés - szent tehén vagy szükségesség?* 91–113.

⁸ Vö. Tzvetan TODOROV (éd.): *Théorie de la littérature, textes des formalistes russes*. Seuil, Paris, 1965.

tásnak vagy torzításnak is lehetne nevezni. Ha Ejhenbaum és Tinyanov (főleg ők) részeivé váltak is a '60-as évektől a nagy strukturalista kánonnak, jöhet egy újraértelmezés – jött is –, amely rendszerelvű vonásaikat helyezi az előtérbe.

Másodsor, bizonyos irányzatok, amelyek a rendszerelvű iskolák közé sorolhatók, nemigen tartottak kapcsolatot a strukturalizmussal – nem abból nőttek ki, nem annak tagadásai vagy bomlástermékei. Sokat lehetne töprengeni azon, hogy Bourdieu, Schmidt vagy Luhmann hogyan kötődik – akár személyesen, akár intézményesen, akár nézetrendszerét tekintve – a strukturalista iskolákhoz, de annyira bizonyos, hogy közülük egyik sem az a tipikus hitehagyott vagy ödipális indulatokat dédelgető alak (vagy iskola), akire/amelyre illene a „bomlástermék” leírás. Ezek az iskolát természetesen sokat merítettek a strukturalizmusból, ahogyan a 20. században megkerülhetetlen volt valami módon reflektálni erre – akár ellenségesen, akár támogatólag, akár átvéve onnan ezt-azt.

Harmadsor: vannak olyan irányzatok, amelyek szembefordultak a strukturalizmussal – vagy elmentek mellette, de elveikben ellentétesek voltak vele –, ám még sincsenek érintkezésben a rendszerelvű irodalomtudománnyal. Hogy ne beszéljek rébuszokban: a recepcióesztétika vagy a megújuló hermeneutika (az előbbire Culler is utal) sok tekintetben anti-strukturalista – még sincs túl sok közülük a rendszerekben gondolkodó irányzatokhoz. Semmiképpen nem formálható tehát olyan egyenes vonalú történet, amelynek ne volna számtalan ága-boga – és ez volna a fenti három pont tanulsága: bármilyen csábító volna is, a „strukturalizmus bomlása”-narratíva nemigen tartható.

Nos tehát, mely irányzatokat látom azon fordulópont megtestesítőinek, amelyek tárgyalását ígértem, és mi volna jellemző erre a fordulatra? A Schmidt-féle „új paradigma” – annak idején így harangozták be – mintha kifulladt volna; az „Empirikus Irodalomtudományt”, az alapítók intenciója ellenére, ellepték a valóban empirikus pszichológia, szociológia, olvasáskutatás stb. aprólékos esettanulmányai, és az elméleti alapozás, úgy látszik, nem ígért elég muníciót a történeti, szövegelemző vagy intertextuális munkához. Sajátos módon a *Poetics* című folyóirat, amelyik az irányzat lapjának számított, Bourdieu szociológiája felé fordult – ahogyan mindig is volt érintkezés a francia mester és a német iskola között. Volt egy másik iskola-kezdemény, a többrendszerűség elmélete, amelynek az izraeli Itamar Even-Zohar volt a legfőbb szószólója, és elméletének kidolgozója.⁹ Ez is mintha kifulladt volna: annyiban járult hozzá saját maga felszámolásához, hogy egyre inkább a kultúra egész területe felé fordult, ahol maga az irodalom csak egy kis rész, kevés figyelem esik rá. Megint más eset Bourdieu-é: ő nagyon sokáig egyáltalán nem foglalkozott az irodalom jelenségével, csak amennyiben a szimbolikus javak egyikeként érdekelte – aztán a kiváló Flaubert-könyv¹⁰ igen sok hasznos és megfontolandó irodalomtudományos tanulsággal járt, mind módszertanát, mind egyes megállapításait, mind történeti vonatkozásait tekintve sok-sok munkát vagy

⁹ Erről az iskoláról magam állítottam össze egy *Helikon-különszámot: Rendszerelvű irodalomtudomány*. *Helikon* 41. (1995) 4. szám

¹⁰ Pierre BOURDIEU: *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Seuil, Paris, 1992.

gondolkodnivalót ad az olvasónak. Sőt mindaz, amit Bourdieu a kultúráról és a társadalomról másutt mond, ugyancsak nagyon is megfontolandó. De azt azért senki nem állítaná, hogy ez irodalomtudomány vagy irodalomelmélet volna.

A rendszerelvű irodalomtudomány tehát, amiről beszélek, voltaképpen nincs kézen, mindezekből a nagyon értékes alkatrészekből kellene összerakni (és akkor még ismét megemlítem Luhmannt, akit kevésbé ismerek, szégyenszemre, s aki ugyancsak a társadalom egészét próbálja meg rendszerszerűen leírni, meg Habermast, aki viszont a kommunikáció és a társadalom kölcsönös kapcsolatairól mond rendkívül izgalmas dolgokat – csak hát egyikük sem szakembere az irodalomnak magának). A közös elem, ahogyan én látom, az volna, hogy egy ilyen irodalomtudomány a társadalom szerkezetében és történetében helyezné el a szövegek teremtésének, közvetítésének és befogadásának folyamatát. Úgy szemlélné a szövegeket, mint amelyek egy bizonyos rendszerben működnek; ennek a rendszernek megvannak a maga szereplői, e szereplők szerepeket, funkciókat vesznek föl, amelyet olykor – érdekeiknek vagy kényszereknek megfelelően – megváltoztatnak. Ilyen funkcióváltás az, amikor a kritikus hirtelen történésszé vagy a történész váratlanul vitázó féllé változik, amire az előadás elején utaltam. Alá- és fölérendeltségi viszonyok, hatalmi harcok, érdekek és vonzalmak szövik át ezeket a rendszereket is – az irodalomtér csakúgy, mint minden mást, ami a társadalomban működik; ezek a viszonyok hatással vannak arra, hogy mely szövegeket hogyan értelmeznek az emberek, hogyan beszélnek róluk, milyen körülmények között. Mindez pedig legalább olyan fontos jellemzője annak, amit irodalomnak nevezünk, mint a szöveg belső struktúrájának leírása. És még ennél erősebben is lehet fogalmazni: nem is foglalkoznánk a szövegek struktúrájával, ha bizonyos társadalmi és történelmi meghatározások erre nem szorítanának rá. Valami ilyesmi volna egy rendszerelvű irodalomtudomány magva – ami után aztán rengeteg logikai és történelmi szabály, megfigyelés, adalék következne.

5. A rendszerelvűség aktualitása

Befejezésül akkor a saját farkába harapó kígyó első harapásáról még valamit – hogy tudniillik, ha már arról beszéltem (a 3. részben), hogy a fordulópontnak nyilvánítás nem annyira a tárgyról mond valamit, hanem arról, aki ezt az ítéletet meghozza, akkor miért tartom ezt az irányzatot, ha nincs is készen, mégis olyan fontosnak. Mi az az érdekesség, ami a mának szólna, ami indokolná ezt a besorolást? Azt gondolom, hogy éppen mert még ha nem látom is ma nagy divatját, nincsen forrongásban, alakulóban, sok tekintetben meg éppen leült, megállt, félbemaradt – munka van vele, lehetőség van benne. Úgy látom, hogy nagyon sok minden abból, amit vagy harminc éve több irányból elkezdtek építeni, továbbra is ad feladatokat.

Vehetünk néhány nagyon mai, nagyon konkrét példát. Hogyan és kik alakítják ma az irodalomtörténeti gondolkodást? Milyen csatornákon keresztül valósul meg a hatalom ideológiai befolyása az irodalmi élet alakulásában, az oktatásban, a piac-

ban? Hogyan nézett ez ki régen? Miféle történeti folytonosság van bizonyos értelmezésekben, ki örökíti ezeket, mi a helyzet a nem-kanonikus szövegek rendszerbe kerülésével? Az efféle kérdéseket vég nélkül lehetne sorolni, és kiváló irodalomtudósok (irodalomtörténészek és az irodalomelmélet művelői) sokszor tárgyalják is őket, válaszolnak is rájuk. De jogos lehet az igény, hogy szisztematikusan és a tudományos közösségben megvitatta épüljön fel a rendszerelvű szemlélet rendszere. Pillanatnyilag sokkal több – és a tudományterület sokkal szélesebb körét érintő – potenciált látok ebben, mint a mű szerkezetének tanulmányozásában vagy a befogadás sajátosságainak vagy történetének elemzésében.